KONSTANTIN PRESLAVSKY UNIVERSITY SHUMEN

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ "ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ"

ФАКУЛТЕТ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ

КАТЕДРА ИСТОРИЯ И АРХЕЛОГИЯ

2019 г.

ЕТНОЛОЖКИ ФЕНОМЕНИ ОТ СТРАНДЖА: НЕСТИНАРСТВО И БЯЛ КУКЕР (ИСТОРИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД)

Таня Мазова

ETHNOLOGICAL PHENOMENA IN STRANDZHA: NESTINARI AND WHITE KUKER (HISTORIOGRAPHICAL REVIEW)

Tanya Mazova

Abstract: *This article introduces the Strandzha phenomenon of fire-dancing people (nestinari) and the white kuker. Based on published materials from the researcher, a wide range of questions related to the mystical rituals in Strandzha have been studied. Based on these studies, the author made important conclusions about the height of the Preslav achievement of our spiritual culture.*

Key words: *ethnological phenomenon, fire-dancers, cult, mysticism*

Култът към огъня и играта върху жарава датират от дълбока древност, като са били практикувани от траки, елини, римляни, някои от западните народи. Обредната игра по огъня – нестинарство – е безспорно един от най – интересните и загадъчни

феномени в живота на населението на Странджа. Тя е била разпространена до края на XIX век и началото на XX век в Източна Тракия, а до Балканската война е била запазена в много български и гръцки села. Проф. Валерия Фол от своя страна смята, че корените му се крият още по-далеч във времето, когато траките са населявали района.

Демографските промени, настъпили в Източна Тракия и Странджа през 1912 – 1922 г. унищожават обичая. През 60 те-години на 20-ти век истинските нестинари у нас са заплашвани и преследвани. По-късно, с разрастването на туризма по Черноморието то уж е възстановено в автентичния му вид. Православната църква го заклеймява, като го определя като бесовско тайнство, преклонение пред демони и езичество. Въпреки това, над 1000 години тя не успява да го изкорени.

Приема се, че първото и най-ранно изследване на нестинарството в България принадлежи на П. Р. Славейков, като обект на описанието са няколко села от Созополската епархия.По късно по темата пишат Константин Иречек, Г. Аянов, Ст. Шивачев, М. Арнаудов, д-р Д. Гаврилов, С. Бобчев, Ст. Грудев, д-р Гюлеметов, Д. Маринов, Х. Силянов, И. Смирнов, д-р Е. Шаранков, Г. Топалов и др. В началото на XX-ти век проф. М. Арнаудов прави едни от най-задълбочените и основни проучвания на нестинарството. В наши дни задълбочен критически и сравнителен анализ на богат емпиричен материал за нестинарството прави Стоян Райчевски, като се позовава на трудовете не само на български учени, като Росица Ангелова, Иваничка Георгиева, Ал. Фол, Валерия Фол, Д. Радойнова, но и на чуждестранните автори, изследвали нестинарството – А. Хурумзиадис, Никос Веис, Константин Иречек, Ф. Успенский, Б. Делиянис, Д. Петропулос, Ангелос Танаграс, П. Папахристодулу, Лисберт Торп, Лоринг Данфорт и др. Райчевски разкрива същността на този древен ритуал, с най-важните му обредни действия и практики, обреден реквизит, светилища и сакрални места, духовни водители и носители на нестинарската традиция.[1]

Село Българи е единственото селище у нас, където той все още е живо явление. Според Божидар Димитров жителите му са преки наследници на прабългарски войници, заселени от първите ханове за охрана на южната българо-византийска граница. Предполага се, че името произлиза от прабългарското племе „ургари“, на което била поверена тази задача. Древното име на селото е Ургури, така се нарича и крепостта,

[1]**Янчева,К.,Велева,М.**Магията на нестинарството: неугасваща традиция, зрелище или бизнес, ИУ Варна- https://www.researchgate.net 2016.

разположена наблизо. Българи е единственото село в Странджа със статут на фолклорен резерват заради запазеното в автентичния си вид нестинарство, вписан в списъка за нематериалното световно културно наследство на ЮНЕСКО. От тук е и последната „истинска“ нестинарка – баба Злата, след смъртта на която обичаят замира за дълги години.

Според легенда нестинарството води своя произход от с. Припор (гр. Трипори), чиито развалини са между селата Граматиково, Кости и Малко Търново. В местността Влахово се намира „Далечната” или „Голямата аязма”, където според поверието всяка година идвал елен – рогач. Той разчиствал с рога извора и доброволно се принасял в жертва. Разказва се, че селището било много старо, но населението му се изселило в Русия и в с. Кости, където бил пренесен и конакът (параклисът) на Свети Коанстантин. Тогава жителите на селото почитат светците Константин и Елена, които са патрон и на църквата в селото. Според друга легенда отдавна, в ония времена, когато Господ още ходел сред хората, един ден му дотежало да се разправя с хорските дела и намислил да си намери помощник. Чудел се как да го изпита във вярност и наумил: наклал огън до небето и събрал всички ергени. Когато огънят станал на червена жарава, рекъл: “Който влезе в огъня с боси нозе и ми поиграе по жаравата, той ще ми стане помощник!” Гледали ергените живата жар и не се решавали да се събуят. Но се намерил един смелчага, името му било Костадин, влязъл бос в огъня, играл в огнената жарава и нищо не му станало. Него взел Господ за помощник.Минало година време и на Костадин му се приискало да се ожени. Господ кандисал и, за да му избере достойна невяста, подложил момите на същото изпитание. Мома Елена играла боса в огъня и Бог благословил този ден да носи името на двамата – Костадин и Елена. Оттогава българите играят по жарава.[2]

Друга легенда за възраждането на обичая се носи и до днес. Говори се, че когато турците нападнали и опожарили селото по време на Османското робство, възрастна жена се втурнала боса в горящата църква, за да спасява иконите. От огъня обаче тя успяла да спаси само иконата на Св. Св. Константин и Елена. Излязла от църквата, сякаш в транс, преминавайки през горещата жарава. Макар да не е достатъчно исторически издържана, тази легена донякъде обяснява защо танцуващите върху въглени нестинари държат в ръцете си именно иконата на Св. Св. Константин и Елена и то на деня, в който се честват по стар стил светите майка и син – 3 юни.

[2]**Краев, Г.** - http://focus-radio.net, 2017.

Основните обредни лица са нестинарите – мъже и жени, измежду които се избира главната нестинарка, която най – дълго издържа в огъня и най – вярно пророкува. Тя се смята за сестра на Светока и ма задължението да пали кандилото в конака на определени дни и да дава наставления за празника. Голямата почит, която ѝ се оказва се вижда от факта, че при болест, уплаха, лош сън хората не отиват на църква, а при нея за помощ.

Векилинът (епитропът) се избира измежду най – почитаните селяни. Той се грижи за конака, почистването и оограждането на аязмата, ръководи обредите на нестинарите.

Икононосците са три момчета, които трябва да са първи деца на живи родители и да се „диптиян лефтери" (напълно ергени, да не са дори годени).

Обредните места, където се изпълняват важни магически действия и ритуали са няколко – конакът на свети Константин, свещените лечебни аязми, одърчетата – дървени площадки с ограда, построени до аязмата, манастирчетата на Свети Константин и Елена, курбането – мястото, където се коли жертвеното животно и местата, където се кладе огъня.[3]

Подготовката на събитието започва още от ранни зори с „обличане" на нестинарските икони с червен плат, обшит със стари сребърни пари и украсен с цветя (преименуването на кунизмите). Това е дин от най – тържествените обредни моменти, който се извършва се в конака от векилина. След това се провежда шествие из селото, а иконите се носят към аязмото на св. Константин. Приема се, че през този ден от годината водата от извора е най-лековита. В същото време на площада се пали огън, който се поддържа от най-стария нестинар или нестинарка (те обикновено са на възраст, при която вече не играят). В миналото кладата е правена от дървета, които са ограждали свещената територия на конаците, намиращи се извън селото при свещените извори. Огненият кръг символизира земният образ на Бога Слънце. Жаравата се разстила като като сакрален кръг или звезда, което изобразява слизането на Бога при хората. Кръгът и ритуалното му обхождане е характерен и за Бабинден, Кукери, Нова година, Коледа, лазаруване, Еньовден, при обичаите за дъжд и др. В българската обичайно – обредна система тези обхождания се извършват в критични ситуации – при смяна на слънчевия ход и календарното време, нарушаване баланса в

[3]**Георгиева,И.** „Нестинарството в Странджа" – Културно – историческо наследство на Странджа – Сакар, С.1987,с.105,106.

природата, усвояване на пространство. Очертаването на магическата граница организира пространството, с което се противопоставя на хаоса, където всичко е без форма и граница. С действията в кръг се

създава магическо затворено и защитено пространство. Обредното обхождане с иконите от своя страна създава магическа защита и по този начин осигурява здраве и плодородие. Досег с огъня имат само прихванатите, т.е. тези които Свети Константин и майка му Света Елена са призовали. Играта в огъня със свещените икони всъщност е игра на най-достойните, които осъществяват живата връзка със светците, и които са всъщност наследници на старите богове – на Слънцето и на Богинята майка. В обичайно – обредната система огънят изпълнява различни функции. В нестинарството се проявява една от най – старите магически практики – хвърляне на въглени във вода, поливане върху огнище, газене на жерава, разпръскване на жаравата от нестинарите. В този смисъл играта в огъня трябва да се разглежда като вид слънчева магия. Играта с иконите подсилва сакралния смисъл на действието – ограждане на земния огън, еквивалент на небесния огън – слънцето от зли сили, които могат да унищожат или намалят светлината. Чрез хорото вдясно и напред – назад, играта на нестинарката кръстосани ръце – всичко това възпроизвежда слънчевото движение и пулсациите на слънчевите лъчи. Огънят изпълнява функцията на посредник между двата свята – небесен и земен. Огнената игра не само пречиства нестинарите, тя е и ценностно изпитание. Чрез нея става посвещаването на новите нестинарки и се осъществява връзката със слънцето посредством магическия посредник – нестинарката.[4]Привечер епитропа (църковен настоятел) и нестинарите отиват в параклиса св. св. Константин и Елена, след което вдишват тамяновия дим и се молят пред иконите. След като се свечери, под съпровода на гайда и тъпан, пред параклиса се събират всички хора от селото. На тези инструменти се свири само на нестинарските празници. Музиката има огромно значение за обреда. Звукът от удрянето на тъпана, е смятан за глас на Бога. Има наблюдения, че колкото повече нестинарски тъпани бият по време на играта, толкова повече и нестинари са прихванати, т.е. Богът е в тях. Изпълняват се три специални мелодии в точно определено време. Първата се изпълнява по време на придвижването от параклиса до жаравата, втората по време на самото ходене по огъня, а последната се свири накрая, като носи наименованието „Костадинско“ хоро. След като иконите са осветени и селото е обиколено, нестинарите се прибират в параклис,

[4]**Георгиева,И.** „Нестинарството в Странджа”.... с.110-112.

където се пазят иконите на Св. св. Константин и Елена. Там прекарват времето до вечерта и слушат непрекъснатото биене на тъпан, след което изпадат в транс. Достигайки жаравата с танца си,нестинарите
навлизат в кръга с подвиквания. В жаравата първи пристъпват най-старите практикуващи нестинари, които преди това обикалят жаравата три пъти, а след това я минават на кръст. „Дойде ли мъката – прималее ми, изтръпнат ръцете, ногите, като дърво стават. Сърцето не мога да угадя какво прави. Обикалям около огъня, виждам го силен и не влизам. Щом дойде достатъчно сила тогава влизам – нито боли, нито пари. Тогава огънят изглежда като напръскан, като полян с вода, като златен.“ – така е разказвала най-видната нестинарка баба Злата през 60-те години на миналия век. След това започва и истинският танц – нестинарките навлизат в огнения кръг с пронизителен вик. Те пресичат жаравата като натискат стъпалата си във въглените и продължават да викат. Танцьорите танцуват, държейки украсената с цветя икона на светите Константин и Елена.Нерядко изпадналите в транс правят предсказания. Нестинарите вярват, че огъня пречиства, „възкресява“ душата. Отблъсква злите духове, лекува болестите, опрощава греховете. Понякога нестинари носят на ръце болен човек, докато танцуват в огъня, и молят за опрощението му и изцеляването му. Постепенно танцът става по-бавен, движенията на нестинарите са по-спокойни и накрая танцът завършва. Когато приключи ритуалът, всички се хващат на Костадинското хоро за здраве.
Нестинарство се е практикувало само от „нестинарски“ фамилии, но имало случаи, когато в транс изпадали и някои от присъстващите на обреда – „избрани” или „прихванали”.[5]

Основното и най-дискусионно направление на проучванията върху нестинарството обхваща проблемите за произхода на обреда, етническата му принадлежност и етимологията на думата нестинари. Според някои, името идва от гръцката дума „анастенагмос“ – въздишане, пъшкане, което е характерно за поведението на нестинарите по време на транс. Според други името идва от гръцкото „(х)естиа“ – огън. Възможно е да произлиза и от „анастено” – възкръсване. Преобладава мнението, че нестинарството е християнизиран езически обред. То е и система от устойчиви през вековете вярвания и обредни действия по нестинарския календар, които се извършват от йерархично организирана общност. Носителите на нестинарската обредност са си изградили своя организация, наподобяваща църковната,

[5]https://blog.artikos.bg

със свои места и постройки, наречени конаци, икони, свещени култови предмети и имущество. Нестинарите от едно
село, а в миналото от целия район са образували общност, имало е наследственост и са се разделяли на родове, като са се женили помежду си. В селата, които не са нестинарски,
не са вземали мъж или жена от нестинарски села и обратно. В днешно време към тази общност може да се присъедини всеки, "който прихванат от св. Костадин", влиза в жаравата да играе, без да се изгори. Друго условие е да се е врекъл на същия светец, да вярва в него или да произхожда от нестинарски род. Обредно-ритуалните задължения, които са елемент от езическия по своята същност нестинарски култ обаче, и до ден днешен се извършват от потомци на нестинарско семейство, които предават по наследство способностите на магическия танц. Най – важна роля в общността им има главната нестинарка, която е получила това място в ерархията поради изключителната си религиозна екзалтация и способностите си на медиум. Хората я почитат като магически посредник между тях и божествената воля на светците покровители за плодородието, здравето и съдбата на семейството. По въпроса за игрите в огъня, отец Дионисий, чиито сведения за нестинарите датират от 1899 година, пише: "След хорото около огъня се хванат двама и като вземат в ръце опашатите образи на св. Св. Константин и Елена, впускат се да играят боси в огъня. Понякога току видиш, че паднал някой хороиграч и такъв син и бледен, от устата му пяна тече, че би си помислил човек, че е паднал от някой смъртоносен удар. Такъв припаднал скача, взема иконите и играе в огъня, викайки: "Ху – ху – ху, мили ми св. Константине". Това – докато се умори и падне. Тогава другарите му тутакси го изваждат от огъня." Известният в миналото у нас психопатолог д-р Гарвалов в своя труд "Социална психопатология"[6] описва външните симптоми при нестинарите, изпаднали в транс. Имал е възможност лично да наблюдава нестинарски игри многократно през 20-те и 30-те години на миналия век. Според него симптомите наистина са признак на обсебване. Той пише: "Самото прихващане или вселяване на духовете в човека става у всички магьосници, конвулсионери, медиуми и нестинари по един и същ начин и почти с еднакви симптоми. Настъпва изменение в цвета на лицето, погледът става замътен и разсеян, или очите се обръщат. Припадъкът започва с треперене, което се превръща впоследствие в конвулсивни движения. Прихванатите викат, крещят или бълнуват на

[6]**Гарвалов, Д.** Социална психопатология. Т. 2. Истерични психози. С., 1995.

висок глас. Танцът се среща не само при нестинарите... Всички имат и слухови халюцинации, които ги правят пророци, гадатели и прорицатели. Те всички не помнят нищо от онова, което правят или говорят през време на припадък, защото всички смятат, че отдават тялото си на друго чуждо, неземно същество, което ги обладава.[7]

В религиозно мистичния култ на нестинарската общност от особено значение е привеждането на транс, при което се извършва танцът върху жаравата. Това състояние се обозначава с думата "прихващане". Първоначално се е считало, че нестинарите изпадат в екстазно състояние под влияние най-вече на външни, механични фактори, под влиянието на музиката и на околната предразполагаща обстановка. Има теория, че преди да придобият способността да се потопяват в трансовото състояние, даващо им възможност без опасност от изгаряне да тичат върху жаравата, те прекарват състояние на мъчително боледуване. Известно е, че по време на това боледуване дават обет на божеството, което в техните представи се свързва със Светока – покровител, т.е. св. Константин. Благодарение на този обет става възможно "прихващането" им, вследствие на което получават и способността за безвреден допир с огъня.[8]

Преди повече от век и половина се появяват първите съобщения за тайнствените хора от Странджа планина, повечето жени, които с икони в ръце славят светците Константин и Елена, като тъпчат с боси крака пламтяща жарава. Пророчествата, които изричат в огъня, те вярват, че са от самия Светок, както те наричат Св. Константин. Отбелязани са и сбъднати пророчества. Денят на Св. Константин и Елена е най-важният религиозен празник на нестинарите, обаче трябва да се знае, че те имат един цял календар, който обхваща цялата година на празници на светци, които те почитат. До наши дни е стигнал само двудневният празник на Св. Константин и Елена. До средата на миналия век е бил тридневен празник, а най-ранните сведения говорят за цяла седмица обредност. Обредният нестинарски календар е прикрепен към църковния календар, като чества дните на някои легендарни и най-ранни светци от периода края на II – IV век - Свети Никола, Свети Василий, Йорданов и Ивановден, Атанасовден е бил честван три дни – 18, 19, 20 януари, Гергьовден, Възнесение Господно, Голяма Богородица. Кукеровден на Сирни заговезни също е бил ден на нестинарите в Странджа планина. Великден са почитали на 1 – ви май, независимо кога се е падал

[7] **Стефанов, С.**http://www.pravoslavieto.com.
[8] **Георгиева,И.**„Нестинарството в Странджа" – Културно – историческо наследство на Странджа – Сакар, С.1987, 105-114.

Великден по църковния календар, 1-ви май е давал началото на Костадинския месец. Тогава се отваряли свещените извори на светците. Почитани били Света Троица, Свети Дух (понеделникът след Петдесетница). Еньовден (раждането на Йоан Кръстител) на 24 юни е един от най-

важните за нестинарите дни. Върху огън са играли на деня на Света Марина, но този ритуал о е прекъснал към края на XIX -ти, началото на XX -ти век. До средата на XX-ти век са играели на деня и на Свети Илия, който в нестинарските вярвания е брат на Света Марина. Изключително почитан светец е лечителят Свети Пантелеймон. Даже и днес нестинарите танцуват с икона на Свети Пантелеймон в огъня. По нестинарския обреден календар годината се е деляла на два, а не на четири сезона. Специално е отношението на нестинарите и вярващите към иконите. За тях те са живи и имат свои имена - Голямата икона, Малката икона. За да се радва общността на тяхното покровителство, е задължително да им се отдават почести, да получават всякакви грижи – почистване, къпане, преобличане с празничните ризи, поднасяне на дарове. Иконите водят шествията и първи получават от обредната храна от общата трапеза. С тях играят в огъня. В миналото са вярвали, че иконите могат да избягат, ако не са добре почитани или са недоволни от това, което извършват вярващите и затова също са наричани още „живи икони“. Това значело, че светците могат да отдръпват покровителството си над общността. За да не бъдат обидени иконите само нестинарите и малки момчета до 13 години могат да ги докосват и да ги носят на шествията.Това е изрично изискване. Жертвоприношението – курбанът е неразделна част от обредната система. Извършва се на специално жертвено място – курбан – близо до църква, параклис или аязмо. При античните жертвоприношения животни с бял цвят са били принасяни на небесните божества, а с черен на подземните. Кръвта на животното се оставя да изтече в корена на дърво, трендафил или на земята. В древността се е жертвопринасял бик, а сега жертвата обикновено е агне. Освен животно, на Свети Константин и Елена се принасят и обредни хлябове. Общоселският курбан, посветен на светеца се раздава във всички къщи и има смисъл на приобщаване към божеството за измолване на здраве и плодородие. Жертвеният бик в древността се е схващал като ценният образ на Бога Слънце, който е и огън, защото самият нестинарски огън е изражение на слънцето на земята, т.е. това е появата на Бога Слънце в Деня на Свети Константин и Елена. Вярата е поверявала всички обредни действия да бъдат изпълнени

правилно, защото тогава годишният цикъл ще продължи и тази година и ще продължава и ще се възстановява хармонията между природата, космоса и хората. Затова и мястото на жертвоприношението, наречено конак, е неизменно. То е винаги едно и също и се пази чисто през цялата година, трябва да е сакрално чисто. Вярва се, че всяко накърняване на свещени постройки, оскверняване на извора, грешки в обреда, ще доведат до нещастие за общността. Това важи и за наблюдаващите, защото вярата е, че и те като присъстващи там, са част от почитта към светците – закрилници. В село Българи има описана история за оскверняване на конака и последвалото възмездие. По време на комунистическата власт на мястото на „курбането“ построяват т.нар „Хоремаг“, оскверняват мястото и се разпространява предсказание, че беда ще сполети семейството на кмета, който е наредил строежа. След време синът му е убит при пиянска свада на стълбите на магазина.[9]

Понятието тракийски орфизъм е съвременен научен термин, въведен в употреба от проф. Александър Фол. Представлява строга система от правила и забрани, свързани с религиозните обреди, взаимоотношенията между хората, храненето и облеклото при древните средиземноморски народи. Познаване на орфизма ни дава много полезни знания, особено във връзка с практиките на най-древната известна от изворите религия по българските земи. Основната орфическа вяра е вярата в безсмъртието (тракийски орфизъм) или в прераждането (гръцки орфизъм). Според различни изследователи, смисълът на орфизма се свежда до учение за прераждането и безсмъртието на душата или за спасението на душата след преминаването ѝ в отвъдното. Характерното за устния тракийски орфизъм е вярата в безсмъртието. Това не е елинското разбиране за метемпсихозата като пасивно превъплъщаване на душата. В тракийския орфизъм пътят към безсмъртието е активно и съзнателно преодоляване на изпитания (което включват и обучение в знания за света и хората) чрез обреди. Чрез тях се осигурява безсмъртие в друго битие, т.е. безсмъртие на интелектуалната енергия, което е вярата на траките-орфици.[10]

Създаването на учението се приписва на тракиеца Орфей. В древногръцката митология обаче, с течение на времето той загубва първоначалната си същност, с която е познат и тачен от траките, за да се понижи до обикновен герой.Всъщност тракийския образ на Орфей, познат от мистериите и кукерските обреди, е неговият автентичен образ, който се обогатява в гръцка среда до степен на маргинализация. Орфей е

[9]**Фол,В.**България – древната земя на траките, С., 2016.
[10]**Фол,А.** Тракийският орфизъм - най-древното религиозно учение по българските земи, С,1986,с.139.

очовеченият образ на бог Дионис Загрей, еманацията на тракийския Цар, Белия кукер в кукерския ритуал. Бог Дионис Загрей също се маргинализира в елинската митология, за да стигне до степен на божество на веселието и виното, което не се вписва в тракийската му роля
на все пораждащ света, соларен бог.

Орфическите религиозни вярвания за сътворението на света предполагат все произход, общо единно начало, осъществено след кръвосмешение между соларното мъжко божество (Белия Кукер) и неговата майка (Великата богиня-майка; кукерската баба). Тракийският цар е главната орфическа фигура в извършването на религиозните ритуали. Той е предводител, културен герой и шаман – посредник между хората и отвъдния свят. Персонификация на тракийския цар е Царя от дружината на Белия Кукер. Според елинската представа за сътворението, в началото стои Хаос заедно с още две други начала – Гея и Тартар. т.е. гръцката традиция в това отношение влага структуриране на множественост, демократичност, а тракийската орфическа – на единосъщие, царственост. Според Платон и Теофраст, учението на Орфей се разпространява от скитащи по домовете проповедници, предварително посветени в ритуалните му тайнства. Прави впечатление, че проповедниците притежават книги и свитъци с ритуални орфически слова, което е нехарактерно за гръцката среда и се приема насмешливо или с пренебрежение от елините. Орфиците проповядват очищение и избавление на душата посредством приятни празнични действия. Може да се предполага, че става дума за нещо твърде подобно на кукерските шествия, само че протичащо в свещени домове или дървени постройки. Редом с важната орфическа представа за отвъдното щастие на душата, се вижда колко близко стои всичко това до християнския мироглед за Рай за праведниците. Тракийският орфизъм съчетава почитта към хтоничните и соларните божествени сили – орфическите божества са едновременно соларни и хтонични – такива персонификации са например Орфей и Залмоксис. Според космогоничния модел на тракийския орфизъм, светът е уреден в 7 или 10-степенен цикъл:

1. Самооплождане на Великата Богиня-майка (Земята).
2. Раждане на Сина (Слънцето).
3. Възмъжаване на Сина.
4. Свещен брак на сина с Богинята-майка.
5. Раждане на сина на Сина (царя).
6. Възмъжаване на царя.

7. Свещен брак на царя с Богинята-майка.

Според тази концепция, възпроизвеждането на космоса и обществото се основава на цикличното, а не на линейното време. Идеята за самоусъвършенстване подхранва вярата, че преодолелият ценностните изпитания и съпруг на Великата богиня майка става бог. Тази вяра се въплъщава в тракийския цар, който е и жрец, и бог. Два са пътищата за сливане с бога и те се илюстрират с митичната съдба на Орфей и Дионис. В мистериалните обреди участниците могат да въведат бога Дионис в себе си в състояние на ентусиазъм (в колективните обреди), но могат и да се опитват да достигнат до бога-Слънце (Аполон), както се вярва, че е правил Орфей, в състояние на екстаз (в индивидуалните обреди).[11]

Днес ритуални действия свързани с тракийския орфизъм могат да се проследят в кукерските традиции. Подобни на кукерските карнавални маски и подобен стил на празнуване се срещат понастоящем в ареала на Балканите (Румъния, Сърбия, Македония, Гърция, Хърватия, Словения), но и на други места в Южна Европа (Сардиния, Италия и Кантабрия, Испания), което пък подсказва езическа културна близост на база на орфизма. Богинята-майка е земята, която бива оплодена от своя син Бог Дионис (тракийския бог Дионис Загрей), с което започва и новият природен цикъл. Тези народни вярвания и практики са се запазили още от тракийско време, когато са се наричали Дионисии. След приемането на християнството (според Фол) Дионисиите се свързват органически със Сирни Заговезни и Великден. Танцът на кукера (бог Дионис) и ритуалните действия, които извършва символизират смяната на старата с новата година и непрекъснатостта на жизнения цикъл в природата. Тракийският бог Дионис Загрей е символ на соларното (слънчевото) начало на света. Той е бог-гръмовержец, змееборец, бог-цар и шаман. Той е началото, средата и края на света, което коренно го различава от елинските представи за божественост. Според Александър Фол народните обредни игри близки до тракийския орфизъм са добре проследими и днес в Странджа, по време на обредния танц на кукера без маска. Белия Кукер (символ на бог Дионис Загрей) е облечен в седем пласта овчи кожи, на главата си носи висока гугла с рога и е с открито, но начернрно лице, а да не бъде разпознат. Белият костюм не се шие предварително, а на място и символизира разкъсания на 7 части Дионис. В ръка държи дървена сопа, която е фалически символ. По време на ритуала е придружаван от кукерска баба (Великата богиня-майка), бръснар, цар, кукерска мома. В един момент от

[11]**Фол, А.**Тракийският Дионис. Книга първа. Загрей. С.,1991, 18-21.

ритуала кукерската баба се качва на дърво, където ражда куче – символ на появата на Царя-жрец, който по-късно "умира" в ритуала тричане, за да се появи възкресен отново в края. Земята ритуално се разорава и засява от Белия кукер и дружината му, с което се погребва старата година и

се ражда новата. Когато Белия Кукер извършва движения, наподобяващи сеитба, техният символен смисъл е опложданието на Богинята-майка от нейния син. Това кръвосмешение има значение в по-широк, мистичен план. Накрая се издига дълъг десетметров прът със запален дървен кош отгоре, около който се вие хоро. Това е обичаят Пали кош, който се практикува след залез. В запалването на сламата е вложена идеята за вертикалната структура на космоса, а огънят отгоре представлява слънцето. Като прототип на коша се приема присъствието по време на орфическите ритуала на кошница с тайни неща. Тайните предмети обикновено са играчки, които да служат за игра и забавление на малкия Цар - Бог (единосъщието на Белия кукер – бог Дионис Загрей, Царя – кучето, родено от кукерската баба), когато се роди от Великата богиня-майка. Когато са в пълен комплект, играчките на Дионис представляват валмо вълна, малка топка, огледало, зарове, златни ябълки, шишарки, пумпал и колелце.[12]

Важен момент от кукерските игри е триченето на кучетата[13], предизвикало преди няколко години сериозна обществена полемика. В Странджа този ритуал има по-широк смисъл от този да предпазва домашните кучета от бяс. В идеологията на Царя - жрец, който присъства като начало, среда и край на действието, се отразява кръговрата на света и неговата концентричност.[14]

В изградената система от ритуали голяма роля получава божеството, двойка божества или сакралната личност (вожд - цар), или техен материален заместител. При смяната на слънчевият ход обредният субект (божество, сакрална личност, обреден предмет) извършва редица магически действия за утвърждаване на реда във вселената, за поддържане на слънчевата светлина (чрез обхождане, играта на огън, заораване). Цялата обредна система възпроизвежда обредите на преминаване, съчетаващи ритъма на макрокосмоса и микрокосмоса и идеята за обновление на сакралната личност. Те включват отделяне от предишното състояние, ритуално очистване, ценностно изпитание.

---

[12]**Фол,А**.Тракийският орфизъм - най-древното религиозно учение по българските земи, С.1 986, с.56.
[13]Ритуалът е наблюдаван от Т. Мазова в с. Инджe войвода в края на 80 – те години на миналия век.
[14]**Фол,А.,**Тракийският Дионис. Книга втора. Сабазий. С.1994, с 77,79.

Чрез огъня най – силно се изразава соларно – хтоничната същност на тракийската религия. Обредният комплекс през Сирната неделя и кукерските игри имат за цел интегритането на космоса, докато нестинарският празник бележи победата на светлината дан мрака, на топлината над студа, на деня над нощта. Царската двойка се измества от

божествената майка и нейния син или съпруг, особено почитана в странджанския ареал. Тази промяна в кукерските игри е пригодена към по- близката на народа божествена двойка. Тракийското население от Странджа е било и е материалният носител на една хилядолетна културна приемственост от най – древни времена.

За съжаление експлоатирането на нестинарството за бизнес-цели в туризма, започнало още по социалистическо време, когато то се представя като обикновена туристическа атракция, го изважда от контекста на истинската му мистична същност. След като на 30 септември, 2009 нестинарството официално е вписано в защитения списък на ЮНЕСКО за световното нематериално културно наследство, то само след две години и половина се появява опасността този древен езически култ и един от най-старите български обичаи да бъде изваден от въпросния списък, тъй като неговата автентичност сериозно е поставена под въпрос. Това само по себе си е скандално, защото случаи на изваждане на обекти от списъка на ЮНЕСКО са изключително редки. нестинарството е уникален ритуал, чието опазване, интерпретиране и представяне следва да се превърне в действителна част от националната ни стратегия за съхранение и опазване на културното ни наследство. Наша е задачата да се съхранят и предадат на следващите поколения истинските и автентични ритуали, носещи магическа същност, като чрез това подсилят изграждането на групова идентичност и чувство за принадлежност към дадена културна група, както и възпитаване в духовни ценности, развиващи общността.

Цитирана литература:

1 **Георгиева,И.** 1987 - „Нестинарството в Странджа” – Културно – историческо наследство на Странджа – Сакар, С.1987

2. **Краев,Г**.,2017 - http://focus-radio.net,2017

3.**Стефанов,С.,** - http://www.pravoslavieto.com

4. **Фол,А.,**1986 - Тракийският орфизъм - най-древното религиозно учение по българските земи, С.1986

5. **Фол,А.,**1991- Тракийският Дионис. Книга първа. Загрей. С.,1991

6. **Фол,А.,** 1994 - Тракийският Дионис. Книга втора. Сабазий. С.,1994

7. **Фол,В.,** 2016 - България – древната земя на траките, С.,2016

8. **Янчева,К. Велева,М.,** 2016 – Магията на нестинарството: неугасваща традиция, зрелище или бизнес, ИУ Варна- https://www.researchgate.net,2016

9. https://bg.wikipedia.org/Нестинарство

10. https://blog.artikos.bg

Таня Мазова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”
специалност *Краезнание*
магистър

Научен ръководител:
гл. ас. д-р Ивелина Ефтимова

Рецензент:
доц. д-р Екатерина Керимидарска